УДК 32.329

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.12>

СТЕПАН ЯРМУСЬ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Анастасія Павлишин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розкрито особливості духовності українського народу на основі праць українсько-канадського філософа-богослова отця Степана Ярмуса «Духовність українського народу» та «Кордоцентризм – підстава української духовності та філософії». Розглянуто питання досвіду та віри українців в історичному, релігійному та культурному аспектах. Висвітлено роль язичництва та християнства в розвитку української філософії. Вивчено феномен “*homo sovieticus*” і його вплив на українську духовність. Досліджено явище візантизації у становленні української культури. Проаналізовано психологічно-географічні основи духовної орієнтації давнього українця через «вись» «Північ-Південь» та «Схід-Захід», виражені в поняттях «Дунай» та «Ірій». Доведено, що філософія українських мислителів кордоцентрична та антропоцентрична. Це підкріплено судженнями відомих філософів та науковців Григорія Сковороди, Панфіла Юркевича, Миколи Шлемкевича, Никифора Григорієва та Григорія Ващенка.

З’ясовано важливість української ідентичності у становленні діаспори в Канаді, розкрито сутність духовного буття емігрантів як «народницький радикалізм» та «культуралізм». Висвітлено особливості релігійного досвіду українців у контексті філософської антропології, а також етнопсихологічні риси характеру українського народу. Стверджено, що духовність українського народу має давню історію (дохристиянські часи, Княжа доба, козаччина, діяльність братств, києво-могилянців та кирило-мефодіївців, внесок діячів нової доби).

Наголошено на важливості збереження духовності українського народу з огляду на його історичний досвід. У статті висвітлено засадниче поняття «духовність» як активність людського духу з ідеалами віри, надії, любові та добра, а також подається аналіз проблеми «загубленості української людини» в сучасній культурі. З’ясовано поняття «етнічна ідентичність» як відчуття належності до певної етнічної групи зі спільною історичною пам’яттю, ціннісними зав’язками з батьківщиною, встановлено її значення в духовності української діаспори.

Ключові слова: духовність, філософія С. Ярмуса, християнська традиція, етнічна ідентичність, кордоцентризм.

Ім’я Степана Ярмуса (1925–2015 роки) не досить знане в Україні, відоме лише в тісних наукових колах, адже ідеологи СРСР вважали філософа буржуазним націоналістом та ворогом українського народу. Степан Ярмусь – український філософ-богослов та антрополог, що належить до української діаспори Канади. Науковець народився 25 травня 1925 року в селі Лідихів Кременецького району Тернопільської області, де здобув початкову освіту. Під час Другої світової війни, у 1942 році, вивезений на роботи до Німеччини. У 1944 році вступив до лав Дивізії «Галичина», а у 1948 році опинився в таборі для переміщених осіб у Лондоні. За декілька років пройшов пасторські курси в Українській Автокефальній Церкві в Лондоні. Згодом С. Ярмусь був рукоположений на сан священика.

1963 року, отримавши стипендію від УАЦ в Канаді, С. Ярмусь емігрував до Вінніпега, працював редактором «Вісника», а з 1969 року став головою видавництва. Вивчав

богослов'я в Коледжі св. Андрія у Вінніпезі, здобув ступінь бакалавра мистецтва в університеті Манітоба. Викладав сакральне богослов'я в Духовній семінарії в Сан-Франциско. Був настоятелем парафії в Чикаго. Варто назвати найвагоміші його праці, такі як «Сучасне душпастирство», «Духовність українського народу», «Релігії світу, культура і християнське православ'я», «Україна очима канадського українця», «Та не однаково мені...» [7].

Актуальність дослідження духовності українців зумовлена новим типом постмодерної культури, якій притаманні відсутність єдиної універсальної моделі та прогнозування занепаду за умови, якщо не будуть віднайдені певні шляхи розвитку. Безпосереднє завдання філософії полягає в тому, щоб не допустити того, щоб людина втратила власну культурну ідентичність, яка сконцентрована саме в духовності народу.

Серед науковців, котрі вивчали проблеми духовності українського народу, варто виокремити Анатолія Колодного, який у своїй праці «Світ наукових пошуків С. Ярмуса» наголосив на особливому філософському мисленні цього вченого в контексті його антропологічних поглядів [4]. Своє дослідження науковець будує не тільки за допомогою філософських методів, але й шляхом аналізу психологічних характеристик українського народу загалом.

С. Ярмусь вивчав, зокрема, питання «духовості та християнської цінності у свідомості українців материкової України та українців діаспори», керуючись твердженням Б. Спінози “Non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere” («не висміювати, не зневажати, а тільки вивчати») [9, с. 17].

Степан Ярмусь розкриває особливості духовності українців у своїх працях «Духовність українського народу» та «Кордоцентризм – підстава української духовості та філософії», розмірковує над питаннями досвіду й віри українців в історичному, релігійному та культурному аспектах, висвітлює роль язичництва і християнства в розвитку української філософії кордоцентризму [10]. Філософ був переконаний у тому, що, згідно з християнською традицією, душа є субстанцією життя. Вона створена Богом як носієм вічності. Саме Бог «є гарантом» її безсмертного існування у духовному світі, а душа є найвищою цінністю, її неможливо порівняти з жодними благами нашого матеріального світу.

Однією з найстрашніших загроз для існування унікальної української духовності С. Ярмусь вважав “homo sovieticus”, тобто людину СРСР, в якій «первородна етнічна вдача» під тиском політичного гніту перестає активізуватися. Замість початкової етнічної духовності нав'язана інша, «не первородна» – «совєтська духовність» [9, с. 191]. У XX ст. відбулася різка зміна духовних цінностей практично всіх народів радянського простору, зокрема українців: повна дегуманізація людини, нав'язливе обмеження свободи духовного розвитку. Тотальна недовіра до національності зумовила інтровертність характеру українця. Відбулась докорінна підміна духовних чеснот. Радянське керівництво проголосило себе «інженерами душ», а насправді, майстрами нав'язування комуністичної свідомості. Особливо це позначилось на витісненні таких безцінних людських чеснот, як вірність та довіра, а замість благородності та гостинності українців з'явилися загальна недовіра та підозрілість.

Від давніх часів в історії нашого народу існувала, за С. Ярмусем, традиція «ніжної філософії Землі», яка проявлялася у дбайливому, господарському ставленні до неї, як до годувальниці роду, зі вдячністю та побожною святістю. Для підтвердження цієї думки С. Ярмусь наводить приклад із життя народів півдня Америки (племені майя), яких приваблювали таємниці Всесвіту, рух небесних тіл; українців, навпаки, манив не Космос, а Земля [9, с. 194]. На його думку, споконвіку, обробляючи землю, селянин просив у Бога щедрий врожай. З приходом радянської влади відбулося масове розкурку-

лення, відібрано нажиті та окультурені земельні наділи, приєднано їх до колгоспів, тож земля втратила свою священну цінність для народу, перетворилась на спільну «всесоюзну житницю».

Можна погодитися з твердженням С. Ярмуса про «прищеплення» чужої духовності українському народові – «візантізації» (заміна української язичницької духовності християнською). Щоправда, філософ не вбачає в цьому негативного контексту, на відміну від насадження духовних цінностей громадянам СРСР.

Важливою ідеєю у філософії С. Ярмуса є розмежування понять церковності та релігійств, а також їх трактування в історії, а саме етико-фідеїстичний прагматизм (відчуття духовного зв'язку з Богом) і церковно-віросповідна спрямованість (відчуття духовного зв'язку з Церквою), іншими словами «правильність віросповідання» [9].

Розглядаючи дохристиянські вірування українців, С. Ярмусь наголошував на тому, що вони не конче були поганськими, як прийнято вважати. Так, релігію найменували за римською традицією, за якою усе, що було поза належністю привілейованим верствам, трактувалось як поганське, або за візантійською, тобто все, що було поза межами кордону країни, називалось варварським. Дослідник зупиняється на спробах змінити сучасне ставлення до історії релігії. Він вважає правильною позицію Митрополита Іларіона, котрий трактує дохристиянську релігію як нашу споконвічну віру, а також доводить важливу роль язичництва, яке згодом стало поганством.

Степан Ярмусь формулює тезу про те, що язичництво було продуктом людського духу, а не релігією божественного відкриття чи походження. Проте воно стало наслідком духовних прагнень та пошуків осмисленої віри народу [9, с. 90]. Зокрема, язичництво варто вважати давньою вагомою частиною духовного спадку українців.

Никифір Григорій у роботі «Українська національна вдача» наголошував на тому, що українці – здавна містики та поети. Релігійність їх була проста, щира й походила з їх усталеного способу життя та природних потреб, а весь побут давнього українця сповнений релігійного світогляду [2, с. 42].

Григорій Ващенко у праці «Виховний ідеал» писав, що наші предки-слов'яни шанували звичай прабатьків: вони були тихі, лагідні та чуйні. З історичних джерел маємо згадки про їхню гостинність, веселу вдачу, безмірну любов до танцю та співу – своєрідний духовний аристократизм, високі критерії людської гідності [1, с. 113]. Він відзначав, що для духовності українців характерна міцна віра в Бога, смиренність у ній, чесність, працьовитість та природний естетизм.

Повертаючись до теоретичних основ поняття «духовність» (за С. Ярмусем), маємо розуміти тісний контакт свідомо активної сфери людського духу, що підносить людину до ідеалу добра, облагороджує її. Філософ наголошує на тому, що людська духовність поєднує активність розуму, серця та духу, адже всі ці прояви життя людини інспіровано ідеалом найвищого Добра та Благодаті, які постають із чеснот Віри, Надії, Любові [11, с. 30–31].

До чеснот Віри належать активність людського духу, релігійна свідомість, богопізнання, моління, чеснотність, етичність, самовдосконаленість, духовна розсудливість. До категорій Надії належать такі аспекти духовної активності, як довірливість, безжурність, життєрадісність, вдячність, працьовитість, творчість, мужність. До категорій Любові належать доброзичливість, людяність, приязнь, вірність, стійкість, співчутливість, гостинність, жертвовність [11].

С. Ярмусь вважає, що кордоцентризм є «підставою» української духовності, це певна невіддільна частина українського ества, його природа, те, що виокремлює наш народ серед інших. Це феномен екзистенціальний, він є основою буття української людини. Саме

на кордоцентризмі формуються життєва поведінка українця, буттєві цінності та загальне світосприйняття [10, с. 402].

Аналізуючи філософію С. Ярмуса, маємо наголосити на трактуванні духовності через «вісь» орієнтації українця. Внутрішня (психологічна вісь) більш стихійна, несвідома, а духовна вісь орієнтації є свідомою, цілеспрямованою, конкретною активністю духовних сил [9, с. 39]. Зазначимо, що вісь духовності залежить від багатьох чинників та факторів, навіть від схилу землі та напрямку течій рік у місцевості, де проживає народ.

Цю позицію можна підкріпити цитатою філософа Віктора Кузена, який писав таке: «Дайте мені карту країни, її обриси, води, вітри, природні скарби, флору, – і я скажу апріорі, якою буде людина у цьому краю та якою буде її роль в історії» [3, с. 6]. Українці – не виняток, зі своєю віссю духовної орієнтації вони є «витворами власної землі». Якщо поглянути на карту України, то очевидно є її протяжність з півночі на південь; у південному напрямку протікають течії наших рік. Це впливає на «природний та душевний» напрям українця. Цю вісь підсилює баланс північного холоду та південного тепла, руху перелітних птахів, а також великий об'єм руху води до Чорного моря [9, с. 41–43]. На наш погляд, все це має вагоме значення для побудови нашої духовної вісі орієнтації, з якої формувався загальний світогляд українця.

На переконання С. Ярмуса, поняття «Дунай» та «Ірій» були важливими для становлення духовної орієнтації давнього українця. Поняття «Дунай» асоціюється з рікою – важливою транспортною, торговельною та політичною артерією країни, можливістю комунікації всередині держави та поза нею. Поняття «Ірій» асоціюється з місцем теплої та спокійної уявної країни, з казковим добробутом та миром (прототипом можна вважати Візантію, про яку автор згадує у прикладі з фольклору – коляді, де хлопці «ходили» до доброго пана з Візантії на службу та бачили розкіш і добробут тих місць) [9, с. 44]. Можна стверджувати, що ці два поняття мали вагоме значення у творенні духовної орієнтації «Північ – Південь».

На формування духовності українського народу помітний вплив мала вісь «Схід – Захід», про неї С. Ярмус пише як про «психологічну реальну незручність» [9, с. 51]. Філософ наводить такі приклади з історії, як висвячення двох єпископів-німців для Києва; коронація Папою князя Ярополка, а згодом і коронація Данила Галицького; Берестейська унія. За словами Юрія Липи, орієнтація «Схід – Захід» – це дилема українського народу [5, с. 289]. Він наголошує на тому, що цей елемент має «шизофренічний» характер, завжди стає на перешкоді для вироблення самостійної української орієнтації, а ще сприяє «прив'язці до авторитетів» регіональних центрів.

Можна погодитися з думкою С. Ярмуса щодо впливу на духовну орієнтацію українців християнства. Філософ вважає пріоритетною причиною хрещення Русі саме Візантією, а не Західним Римом. Звертається до фольклору, аналізує численні згадки про походи княжих військ та козацтва саме на Південь, а не на Захід. Так, доходить висновку, що Захід не цікавив давніх українців і не мав впливу ні на психологічну, ні на духовну його орієнтацію.

Духовність українців, за визначенням С. Ярмуса, – це не абстрактна, а реальна цінність народу, не щось потенційне або тільки ідеально божественне. Духовність – це не абстрагований ідеалізм, а конкретне життя, про яке потрібно мислити, популяризувати в реальній життєвій площині. На його думку, сучасні богослови займаються виключно спекуляцією духовності, не розглядають її як актуальну нагальну потребу людського життя. Сутність інтелектуальності – це духовна активність, а не лише міркування про неї [9, с. 185]. Незважаючи на зацікавлення наших предків звичаями та тра-

диціями різних культурних центрів, їх ніколи не залишала свідомо значимість джерел власної духовності.

Для підтвердження цієї концепції варто навести приклад з української філософії. Філософія українських мислителів – кордоцентрична, антропоцентрична, зосереджена на дослідженнях «поштовхів людського серця». Однією з головних рушійних фігур української філософії Степан Ярмусь вважає Григорія Сковороду. На жаль, зазначає він, для широких мас людей більше відома його постать ніж його твори [9, с. 175]. Михайло Грушевський так писав про Г. Сковороду: «Кришталева чистота його життя ясна всім нині так само, як була ясною і його сучасникам, яких вона цікавила за життя, проста і доступна, настільки ж буває темною та недоступною його філософія» [3, с. 91]. Він був втіленням та виразником духовності українців.

Філософ Г. Сковорода стверджував: «Немає солодшого для людини й потрібнішого, як щастя; немає ж і нічого легшого. Подяка блаженному Богові. Царство Боже всередині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же у законі вічного <...> Вже сьогодні бажаєш бути щасливим? Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй по планетах, <...> не вештайся по Єрусалимах <...> Золотом можеш купити село, річ трудну, як і потрібно, а щастя як необхідна необхідність задарма всюди й завжди дарується» [8, с. 53]. Для Г. Сковороди філософія – любов до мудрості, яка спрямовує дії людини на те, щоб життя наше було духовним, все це надає людині спокій, блаженність і радість життя.

Схожі твердження знаходимо у Панфіла Юркевича. Українськість його мислення застосовується у практичному житті. Трактат П. Юркевича «Про значення Серця» допомагає людині краще зрозуміти себе, а твір «Мир з ближнім» – зорієнтуватися на комунікацію з іншим. Філософ наводить цікаві думки щодо концепції миру. Раніше під час привітання людина бажала «миру вам», підкреслюючи те, що особа не є ворогом, вона не порушить вашого спокою, а для початку – спокою свого серця. Нині традиція замінилась словом «здрастуйте» [11, с. 14].

Одним із мислителів, який активно відреагував на повний занепад української духовності ХХ ст., був Микола Шлемкевич – представник української аристократії, людина з європейською освітою, філософ широкої ерудиції. Він був представником тієї «загубленої людини», про яку писав сам. У своїй науковій праці він зазначав, що «людина – блідне за ідеєю, законом. Ще трохи, і почуємо гасло і заклик «хай живе ідея, і хай в ім'я її гине конкретна людина»» [8, с. 57]. Потрібно було мати неабияку відвагу, щоб привселюдно заявити про таке у тодішній політичній ситуації (епоха СРСР). На думку М. Шлемкевича, стан духовності українського народу після Другої світової війни – це модерна хвороба, яку можна вилікувати лише загальними суспільними зусиллями, а саме радикальним «оздоровленням» українського духу [8, с. 129–131].

Проблема «загубленості української людини» постає сьогодні. З міркувань С. Ярмуса, ми можемо її помітити під час великих церковних свят, адже храми переповнені людьми, до них ідуть навіть «духовно занедбані особи» [9, с. 209]. Що їх веде до церкви? Внутрішня уроджена духовність. Можливо, така сила, яку можна загубити чи занедбати, але вона пробуджується, віднаходиться та завдає нам багато душевного дискомфорту.

Що ж відбувається з українською духовністю в діаспорі? С. Ярмусь висвітлює цей аспект філософського буття з власного досвіду. Філософ аналізує той факт, що члени першої хвилі еміграції з Галичини перенесли із собою на нові землі народницький радикалізм. Він познайомився на духовності української діаспори надзвичайно вагомо. Завдяки народництву проведено колосальну просвітницьку, культурницьку місію, проте нині є проблемою ослаблення духовності людини на еміграції.

Відзначимо, що як результат народницького радикалізму з'явився феномен культуралізму. Це явище побутує в діаспорі (в кінці XX ст.) переважно серед молоді. Таке пристрасне захоплення своєю культурою, звичаями та традиціями супроводжується бажанням пізнати символічну сутність явищ. С. Ярмусь розкриває це з позицій християнського світогляду як щось небезпечне, зокрема, говорячи про язичницькі та окультні елементи. Не можна погодитися з твердженням про «небезпечність» культуралізму, адже це розвивається на контрасті до традицій старшого покоління в діаспорі. Для них характерно музейне збереження культурних здобутків народу, а це сьогодні не досить актуально.

Діаспорна молодь – це діти секуляризованого часу. Їхній світогляд твориться не в церкві, а у школі, де побутує атеїстичний світогляд. С. Ярмусь вважає, що вирішальну роль у духовному спрямуванні молоді має відіграти сім'я. Потрібно підтримати С. Ярмуса в тому, що духовний культуралізм – це явище багатогранне. У ньому присутні також позитивні аспекти, зокрема воно виявляє духовні пошуки молоді, яка віднаходить свій інтерес у духовній культурі нашого народу.

Зазначимо, що духовність українського народу – досить складне явище у філософії, що має давню історію (дохристиянські часи, Княжа доба, козаччина, діяльність братств, києво-могилянців та кирило-мефодіївців, внесок діячів нової доби). Українську духовність створювали сильні духом особи.

Модерне суспільство відмовляється від традиції, не знає, що робити і де шукати духовність. Сьогодні вкрай важливо захистити людину від так званого «обкрадання» і не допустити нав'язування ідеї про «три братні народи», щоб зберегти свою унікальну духовність без нав'язування цінностей інших культур.

Список використаної літератури

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. URL: http://gromada-i-misto.org/wp-content/uploads/2017/11/Vykhovnyi_ideal_Zapysky_vykhovnyka.pdf.
2. Григоріїв Н. Українська національна вдача. Вінніпег, Манітоба : Українська видавнича спілка в Канаді, 1941. 60 с.
3. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Київ : Либідь, 1994. 558 с.
4. Колодний А. Світ наукових пошуків Степана Ярмуса. *Досвід віри українця: Вибрані твори* / С. Ярмусь. Київ : Світ знань, 2002. 496 с.
5. Липа Ю. Призначення України. URL: http://mnk.org.ua/media/filer_public/ec/56/ec56cb37-e7a5-4d1e-a7a7-c5b47395b9b1/pryznachennia_ukrainy_1.pdf.
6. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / пер. М. Кашуба ; пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с.
7. Тимошик Н. Степан Ярмусь та його роль у ствердженні українського журналістикознавства в Канаді. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1685>.
8. Шлемкевич М. Загублена українська людина. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/296-shlemkevich-m-zagublena-ukrayinska-lyudina>.
9. Ярмусь С. Духовність українського народу: короткий орієнтаційний нарис. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/6487-yarmus-s-o-duhovist-ukrayinskogo-narodu>.
10. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності та філософії. *Збірник праць ювілейного конгресу у 1 000-ліття хрещення Руси – України*. Мюнхен : УВУ, 1989. С. 402–415.
11. Ярмусь С. Памфіл Данилович Юркевич та його філософська спадщина. Вінніпег: Волинь, 1979. 78 с.

STEPAN YARMUS ABOUT THE PECULIARITIES OF THE SPIRITUALITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE

Anastasia Pavlyshyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Culture
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article reveals the peculiarities of the spirituality of the Ukrainian people based on the works of Ukrainian-Canadian philosopher-theologian Father Stepan Yarmus "Spirituality of the Ukrainian people" and "Cordocentrism – the fondation of the Ukrainian spirituality and philosophy". The issues of experience and faith of Ukrainians in historical, religious and cultural aspects are considered. The role of paganism and Christianity in the development of Ukrainian philosophy is highlighted. The phenomenon of "homo sovieticus" and its influence on Ukrainian spirituality is understood. The phenomenon of "byzantinization" in the formation of Ukrainian culture is studied. The psychological and geographical bases of the spiritual orientation of the ancient Ukrainian through the "axis": "North-South" and "East-West", expressed in the concepts of "Danube" and "Iriy" are analysed. It is proved that the philosophy of Ukrainian thinkers is cordocentric and anthropocentric. It is supported by the judgments of famous philosophers and scientists: Hryhoriy Skovoroda, Panfil Yurkevich, Mykola Shlemkevych, Nikifor Hryhoriyiv and Hryhoriy Vashchenko.

The importance of Ukrainian identity in the formation of the diaspora in Canada is clarified, the essence of the spiritual existence of emigrants as "populist radicalism" and "culturalism" is revealed. The peculiarities of the religious experience of Ukrainians in the context of philosophical anthropology, as well as ethnopsychological features of the character of the Ukrainian people are highlighted. It is stated that the spirituality of the Ukrainian people has a long history: pre-Christian times, the Princely period, the Cossacks, the activities of fraternities, Kyiv-Mohyla and Cyril-Methodius brothers, the contribution of modern figures.

It is emphasized the importance of preserving the spirituality of the Ukrainian people in view of its historical experience. The article highlights the basic concept of "spirituality" as an activity of the human spirit with the ideals of faith, hope, love and goodness, as well as analyses the problem of "loss of the Ukrainian man" in modern culture. The concept of "ethnic identity" as a sense of belonging to a certain ethnic group with a common historical memory, values with the homeland, and its significance in the spirituality of the Ukrainian diaspora is established.

Key words: spirituality, philosophy of S. Yarmusya, Christian tradition, ethnic identity, cordocentrism.